

Ablaka Gergely

PERZSA LEVELEK

Iráni elnökválasztási napló

2009 júniusában az Iráni Iszlám Köztársaságban elnökválasztást tartottak, szám szerint a tizediket az 1979-es forradalom óta. Azonban könnyen meglehet, hogy a jubileumi elnökválasztás az utolsó elnöki referendum lesz, amennyiben az eredményhirdetést követően kibontakozó, s azóta szünni nem akaró tiltakozások, valamint a politikai eliten belül fokozódó és véget nem érő frakcióharcok alapjaiban ingathatják meg a három évtizede stabilan működő forradalmi rendszert, s adott esetben véget is vethetnek az 1979 óta fennálló iszlám köztársasági berendezkedésnek.

Jelen írás arra vállalkozik, hogy bemutassa az iráni elnökválasztási történeteket, s hogy az olvasók szeme elé tárja a háttérben zajló eseményeket, valamint hogy ismertesse a lehetséges jövőbeli forgatókönyveket. A szerző tanulmányában egyfelől saját tapasztalataira, s helyszíni élményeire támaszkodik, másfelől azonban a tudományos szakirodalmat és publicisztikákat is igyekszik felhasználni. A mű ennek megfelelően a tudományos értekezés és az esszéisztikus útinapló sajátos keveréke: nem más, mint egy, az elnökválasztást figyelemmel követő kommentárgyűjtemény.

2009 nyara
Teherán–Budapest

Bevezető helyett: 30 éves az iszlám köztársaság

Mielőtt útnak indulnánk iráni elnökválasztási túránkra, talán érdemes kicsit szemrevételeznünk célállomásunkat, az Iráni Iszlám Köztársaságot, amely idén ünnepelte fennállásának harmincéves évfordulóját. Három évtizede történt ugyanis, hogy Iránban megdőlt a Pahlavi-diktatúra, s vele együtt a több ezeréves monarchikus berendezkedés is, amelynek helyét az iszlám köztársasági modell foglalta el – új fejezetet nyitva Perzsia történetében. S noha a forradalmi kísérlet egyfelől igazi sikertörténetnek tekinthető, hiszen a megalkotott rendszer a belső válságok és külső fenyegetések ellenére még mindig működik, mindennapjait pedig továbbra is a Khomeini-féle ideológia határozza meg. Másfelől azonban a jubileumi örömben nem kevés üröm is vegyül, főleg ha az elmúlt három évtized paradox teljesítményét, vagy még inkább ha a vezetés előtt most tornyosuló gazdasági nehézségeket és társadalmi problémákat vesszük figyelembe.¹

Harminc évvel a forradalom után, az Iszlám Köztársaság teljesítményének megítélésére igencsak ellentmondásos. A főbb forradalmi célkitűzések ugyan (lásd: „Függetlenség, szabadság és iszlám köztársaság!”) többé-kevésbé megvalósultak, így az ország a korábbi

¹ Michael Axworthy: *Between Pride and Disappointment = The Iranian Revolution at 30*, szerk. Andrew Parasiliti, Middle East Institute, Viewpoints Special Edition, [2009], 41–43.

időszakok külföldi befolyásától megszabadulva politikailag függetlenné, gazdaságilag pedig sok tekintetben önellátóvá vált, és a sah rendszerével összevetve viszonylag szabadabb is lett. Sokak számára azonban a forradalom és az iszlám köztársaság rendszere mégsem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. Így például elmaradt az egyenlőség és társadalmi igazságosság megteremtése, a politikai rendszer elszámoltathatóvá és ellenőrizhetővé tétele, valamint az alapvető szabadságjogok érvényesülése is.² Az 1979-es forradalom megítélése ezért leginkább ahhoz a pohárhoz hasonlítható, amit egyesek félig telinek, míg mások félig üresnek látnak.

Bár az Iszlám Köztársaság még mindig fennáll és működik, a háttérben az elmúlt három évtizedben komoly változásokra került sor. Egyrészt a forradalmi ideológia fokozatosan veszített a jelentőségéből, vagy ha úgy tetszik, erodálódott, miként a vezetés időről időre egyfajta megalkuvásra kényszerült, csak hogy hatalmát megőrizhesse. (Lásd például az iraki háborút követően kibontakozó pragmatista kurzust.) Másrészt jelentősen átalakult az iráni társadalom is, amennyiben megváltozott annak korszerkezete és gondolkodásmódja. A '80-as évek demográfiai robbanásának köszönhetően az iráni társadalom jelentősen megfiatalodott (a lakosság közel kétharmada 30 év alatti), a '90-es évek reformkísérleteinek eredményeként pedig érdeklődőbbé és öntudatosabbá is vált. Mindezt ráadásul gyors városiasodás is kísérte (az irániak majd 70 százaléka város lakó). A társadalom modernizálódott, a demográfiai és kulturális változásoknak köszönhetően pedig megindult egy „szekularizációs lejtőn”.³

Az iráni vezetés mindig is jól keverte a lapokat, a rendszer pedig gazdasági, politikai és katonai pilléreinek köszönhetően stabil lábakon áll továbbra is. A társadalom körében azonban egyre inkább növekszik az elégedetlenség, amelyet hosszabb távon nem hagyhat figyelmen kívül a forradalmi vezérkar. A gazdasági problémák fokozódásával pedig csak még inkább bajba kerülhet az iszlám köztársaság.⁴ A reformista kudarcot követően ugyanis a konzervatívok úgy nyerték vissza pozíciójukat a rendszerben – pontosabban kaptak felhatalmazást a választott intézményekben –, hogy gazdasági jólétet és fejlődést ígértek; amennyiben ez elmarad, akkor a forradalmi modell legitimációja súlyosan csorbulhat a jövőben, miként sokan érzik majd úgy, hogy nemcsak szabadságjogaiktól fosztották meg őket, hanem a tisztességes megélhetéstől is. Jubileumi ünnepség ide vagy oda, a régi problémák és az újonnan jelentkező nehézségek igencsak nehéz feladat elé állítják a harmincéves iszlám köztársaságot.

Érkezés a kampányfínisben – Választási láz az utcákon

Megérkeztem Teheránba. S őszintén szólva igencsak meglepő kép fogadott, amikor sétára indultam az iráni fővárosban. A metropolis apraja-nagyja szó szerint választási lázban égett a pénteken esedékes elnöki referendumot megelőzően. Tízezrek, olykor száz-

² Shahrugh AKHAVI: *The Iranian Revolution 30 Years On = The Iranian Revolution at 30*, 23–25.

³ Hossein BASHIRIYEH: *The Islamic Revolution Derailed = The Iranian Revolution at 30*, 35–38.

⁴ Patrick Clawson: *The Islamic Republic's Economic Failure*, *Middle East Quarterly* 15/3. (2008), 15–26.

ezrek vettek részt a kampányrendezvényeken, és hallgatták átszellemülve a politikai beszédeket, vagy éppenséggel kéz a kézben masíroztak az utcákon és hangosan korteskedtek — olykor igen szellemesen — választott jelöltjeik mellett. Az autók hátsó szélvédőin, a buszok ablakain, az üzletek bejáratain, de szinte mindenhol az elnökaspiránsok választási plakátjaival lehet találkozni, természetesen szigorúan a pártállásuknak megfelelően. A várost pedig lelkes aktivisták bolondították meg, olykor szó szerint, ha az okozott közlekedési dugókat nézzük. Szó ami szó, Teherán úgy festett, mint egy felbolydult méhkas.

De miért ez a lelkesedés? Az elmúlt évek iráni választásai nem éppen arról voltak híresek, hogy komoly társadalmi aktivitás kísérte volna őket (2001 óta folyamatosan csökkent a voksolási kedv).⁵ Most azonban úgy tűnik, mintha felértékelődött volna a referendum, ami nem is csoda, ha azt nézzük, hogy Mahmud Ahmadinezsád négyéves elnöksége alatt sokakban keltett elégedetlenséget. Így például gazdasági populizmusával és külpolitikai radikalizmusával saját konzervatív táborán belül is szerzett ellenségeket, míg túlzott vallási aktivizmusával a klerikális elit tagjait haragította magára.⁶ A reformerek pedig úgy látszik, rájöttek, hogy nem szabad a négy évvel ezelőtti hibát ismét elkövetni, s bojkottálni a voksolást, mert az láthatóan katasztrofális következménnyel járhat. (Ahmadinezsád 2005-ben többek között az alacsony választási részvételnek köszönhetően diadalmaskodhatott.)⁷

No, és persze arról sem feledkezhetünk meg, hogy milyen mozgósító erővel bír az irániak körében a tavalyi amerikai elnökválasztás, különösen pedig Barack Obama személye, akinek mellesleg az önéletrajzi könyve kapható a könyvesboltokban. De mozgósítólag hathatnak a szomszédos Irakban, Pakisztánban és Törökországban megtartott voksolások is, melyeket látva mind a vezetés, mind pedig a lakosság úgy érezhette, hogy nem szabad lemaradni a regionális trendektől. S talán éppen ezért lehet, hogy a „váltás” lett az Ahmadinezsáddal szemben állók központi szlogenje. De maga az elnök is az amerikai kampányból vette a központi mondanóját, nevezetesen: „Együtt képesek vagyunk rá, meg tudjuk csinálni”. Az ország történetében először még televíziós vitát is rendeztek, ahol az elnökjelöltek párban mérhették össze az erejüket.⁸

A regnáló elnöknek, Mahmud Ahmadinezsádnak három kihívója volt, ám közülük senki sem számított új arcnak a forradalmi rezsimben: Mir-Hoszein Muszavi az 1980-as évek miniszterelnöke, Mehdi Karrubi a reformpárti parlament (2000–2004) házelnöke, míg Mohszen Rezai a Forradalmi Gárda Csapatok főparancsnoka volt.⁹ A gazda-

⁵ Scott PETERSON: *Once Apathetic, Young Iranians Now Say They'll Vote*, Christian Science Monitor 2009. június 10., www.csmonitor.com/2009/0610/p06s05-wome.html.

⁶ Thomas ERDBRINK: *Iran's Election Turns on President's „Truths”*, The Washington Post 2009. május 23. (www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2009/05/22/AR2009052203693.html).

⁷ Vali NASR: *The Conservative Wave Rolls On*, Journal of Democracy 16/4. (2005), 9–22.

⁸ *Iranian Poll Rivals Clash on Live TV*, BBC 2009. június 3., <http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle-east/8080999.stm>.

⁹ Részletesebben lásd Golnaz ESFANDIARI: *Four Candidates Approved to Run in Iran's Presidential Vote*, Radio Free Europe 2009. május 20., www.rferl.org/content/Four_Candidates_Approved_To_Run_In_Irans_Presidential_Vote/1735949.html.

sági félretervezés és a külpolitikai melléfogások miatt mind a hárman vehemenssen támadták az államfőt; programjuk, ideológiai kötődésük és támogatói bázisuk azonban igencsak eltérő. Muszavi magát „fundamentalista reformernek” tekintette, s a technokrata elitet képviseli, Karrubi volt az egyetlen nyíltan reformpárti induló, s egyben az egyedüli klerikális személy, Rezaei ex-tábornok pedig a politikai paletta ellentétes pólusát képviselte, s a „Doktorból” kiábrándult keményvonalas szavazókat igyekezett megfogni. A jelöltek az aktuális vezetéssel szembeni háromféle kritikai attitűdöt jelenítették meg.¹⁰

A választási finist szemlélve kétségkívül úgy tűnhet, mintha az iszlám köztársaság demokratikus képet öltött volna. S ez a kép nemcsak a külföldi szemlélődőre hat az újdonság erejével, hanem magukra az irániakra is, akik mobiltelefonjaikkal igyekeznek megörökíteni a történelmi pillanatot, mert mint mondják: „ilyen még nem volt sohasem!” A kérdés csak az: vajon mit hoz a voksolás, vajon nyerhet-e Muszavi, s hogy megkezdődhet-e általa valamiféle enyhülés, vagy marad minden a régiben, s továbbra is a megszokott keretek között működnek majd a dolgok?¹¹ Nos, nem tudni, de a fiatalok lelkesedését tekintve igencsak nehéz dolga lesz a vezetésnek.

Elnökválasztás: csak vihar egy pohár vízben?

Péntek van, az elnökválasztás napja. A megszokott szünnapi nyugalom helyett pedig igazi nyüzsgés fogadott reggel, amikor irániak tucatjait láttam lelkesen vonulni a szavazókörök felé. A voksolási láz később sem lankadt, még ha sok helyütt akár egy órát is sorban kellett állni a rekkenő hőségben. Sőt egyes körzetekben a részvételi kedv olyannyira nagy volt, hogy az eredeti időponthoz képest csak órákkal később került sor az urnazárásra. Szó ami szó, sokan voltak Teherán utcáin azok, akiknek a szavazáson használt tintától volt kék az ujjuk.

De vajon miért is fontos az elnöki tisztség, s hogyan zajlik az iráni elnöki referendum?

Az Iráni Iszlám Köztársaság hatalmi felépítményében az elnök csak másodhegedűnek számít a legfőbb vezető, Ali Khamenei ajatollah mellett, mivel a stratégiai döntések meghozatalába és a főbb irányvonalak meghatározásába nincsen beleszólása. A politika mindennapi irányításában, az ország nemzetközi porondon való képviseletében, a gazdaság és külpolitika levezénylésében, az állami intézmények élére történő kinevezésekben vagy az éves költségvetés meghatározásában azonban ugyanolyan szerepet játszik, mint a nyugati parlamentáris demokráciákban a miniszterelnök.¹² Az elnöki tisztség ráadásul a közvetlen választásnak köszönhetően talán a legerősebb legitimitással bíró in-

¹⁰ Vö. ABLAKA Gergely – WAGNER Péter: *Jubileumi elnökválasztás az Iráni Iszlám Köztársaságban*, Magyar Külügyi Intézet Időszakos Kiadványa (T-2009/14.), 4–6.

¹¹ Jon LEE ANDERSON: *Can Iran Change?*, The New Yorker 2009. április 13. (www.newyorker.com/reporting/2009/04/13/090413fa_fact_anderson).

¹² Részletesebben lásd Wilfried BUCHTA: *Who Rules Iran?*, Konrad Adenauer Stiftung, Washington – New York, 2000, 22–25.

tézmény az iszlám köztársaság berendezkedésében. S noha az elnöki voksolásra csak a korlátozott pluralizmus keretei között kerülhet sor, a többjelöltes küzdelem mégis fontos dolognak számít: egyfelől lehetőséget teremt arra, hogy a társadalmi igények valamelyest becsatornázódjanak a politikai döntéshozatalba (a szavazók alakíthatják a politikai napirendet), másfelől pedig intézményesítheti a politikai eliten belül zajló frakcióharcokat is (ne feledjük: az iráni politikai életben nincsenek pártok).¹³

Most nézzük, hogy hogyan is néz ki az elnöki szavazás Iránban. A referendum leginkább a francia államfőválasztásra emlékeztet, amennyiben a szavazásra jogosult, 18. életévüket betöltött irániak egy kétfordulós, abszolút többségi rendszerben dönthetnek a tisztség betöltéséről.¹⁴ Más szóval, ha az első fordulóban a jelöltek egyike sem tudja a szavazatok több mint felét megszerezni, úgy a két legtöbb szavazatot kapott aspiráns között második fordulót rendeznek (amire eddig csak egyetlenegyszer, 2005-ben került sor). A francia és az iráni modell között azonban vannak lényeges eltérések is, amelyek emlékeztetnek minket, hogy nem valamely nyugati demokráciában járunk, hanem a „legdemokratikusabb diktatúra és a legdiktatórikusabb demokrácia” jelzővel találóan illetett iszlám köztársaságban. A voksoláson ugyanis jelöltként nem vehet részt bárki, a jelölteknek a szavazás előtt mind át kell esniük egy ellenőrzésen, amelyet a nagyhatalmú s a legfőbb vezető iránt lojális Örök Tanácsa végez.¹⁵ A szelektálás során pedig nemcsak a hozzá nem értők rostálódhatnak ki, hanem a rendszer iránt túlzottan kritikus kandidánsok is. (Így például most a 475 aspiráns közül csak négyen maradtak állva, s most sem engedélyeztek egyetlen egy női indulót sem.)

Az elnöki tisztség kétségkívül nem a legfőbb döntnöki pozíció az iszlám köztársaságban, éppen ezért bárki is kerül az elnöki székbe, lényeges változást nem várhatunk a voksolást követően. Ugyanakkor a választási felhajtás közepette láthatjuk, hogy a jelöltek között valós verseny van, amelyhez ráadásul most komoly társadalmi mobilitás is párosult. Az utcán hömpölyögve kampányoló tömegeket látva pedig aligha gondolnám, hogy a mai szavazás csupán vihar lenne egy pohár vízben.

Az eredmény: Ahmadinezsád győzött – vagy mégsem?

Több szempontból is igencsak meglepő eredmény született. Egyfelől a részvételi arány minden eddigi rekordot megdöntött, a hivatalos adatok szerint a választásra jogosultak több mint 85 százaléka járult a szavazóurnák elé. (Ennél többen csupán csak az iszlám köztársaság kikiáltásáról döntő 1979-es népszavazáson vettek részt.) Másfelől az előzetes várakozásokkal ellentétben Ahmadinezsád már az első fordulóban „utcahosszas”

¹³ William O. BEEMAN: *Elections and Governmental Structure of Iran*, The Brown Journal of World Affairs 9/1. (2004), 1–13.

¹⁴ Sanam VAKIL – David HAYES: *Iran's Election and Iran's System*, Open Democracy 2009. május 21., www.opendemocracy.net/node/47776/pdf.

¹⁵ Bővebben lásd A. William SAMII: *Iran's Guardian Council as an Obstacle to Democracy*, Middle East Journal 55/4. (2001), 643–662.

győzelmet aratott: a regnáló elnök majd kétszerannyi szavazatot (63 százalékot) kapott, mint legfőbb ellenlábas, Mir Hosszein Muszavi (34 százalék). A másik két jelölt pedig nem hogy szavazatokat nem volt képes elhódítani, de még labdába sem tudott rúgni (Rezai a voksok 1,7 százalékát kapta, míg a Karrubira leadott voksok az egy százalékot sem érték el).¹⁶

Vajon mi történhetett, és hogyan lehetséges az, hogy Ahmadinezsád a magas részvétellel ellenére is győzni tudott, ráadásul ilyen simán? Nos, azt már a voksolást megelőzően is tudni lehetett, hogy a „Doktor” rettentően nehéz lesz legyőzni, mivel populista politikájával (így például az állami támogatásokkal és a vidéki fejlesztésekkel, valamint az olcsó hitelekkel) rendkívüli népszerűsége tette szert az ország szegényebb rétegeiben.¹⁷ Ne feledjük, Irán lakosságának még mindig közel harmada él a szegénységi küszöb alatt. Körükben Ahmadinezsád az elesettek támogatásával, saját puritán életvitelével és jól megkoreografált fellépésével kétségkívül hiteles és vonzó alternatívát nyújthatott.¹⁸ De nemcsak a nincstelen osztályok tekintenek csodálattal ámulva az elnök úrra (egyesek szerint az eszméletüket veszítették, amikor a „Doktor” a kampányzáró beszédét tartotta), hanem szinte valamennyi társadalmi és korcsoportban megtalálhatjuk szimpatizánsait. Ahmadinezsád sokak szemében igazi nemzeti hősnek számít, hiszen elnöksége alatt az ország igazi regionális hatalommá emelkedett, nem is beszélve a tudományos és technikai kutatások ezen idő alatt elért sikerességéről (lásd a nukleáris és ballisztikus kísérleteket).¹⁹ Összességében tehát azt mondhatjuk, hogy Ahmadinezsád a populista és nacionalista elemeket kihasználva győzedelmeskedhetett a voksoláson.

S noha osztályalapú szavazást feltételezve nincs is mit csodálkozni Ahmadinezsád győzelmén, a hivatalosan közölt adatok empirikus vizsgálatát követően mégis komoly kétegyeink támadhatnak a választás tisztaságát illetően.²⁰ Így például: vajon honnan jöhetett az a közel hétmillió extra-szavazat, amelyet Ahmadinezsád a négy évvel ezelőtti eredményéhez képest most kapott? Aligha valószínű, hogy a „Doktor” ezt az eddig csendben maradó konzervatív szavazóknak köszönheti, miként az sem hihető, hogy megszerezte volna a mérsékelt konzervatívok és a politikai centrumban állók voksait, arról nem is beszélve, hogy egyes körzetekben a győzelemhez szüksége lett volna a reformpárti szavazók közel harmadának támogatására is, ami nem igazán képzelhető el. A vidéki szavazatok indokolatlan megugrását pedig nem lehet csupán a vidéki fejlesztésekkel indokolni. S persze aggályainknak alapot adhat számos egyéb választási érdekesség is. Így például az, hogy két tartományban száz százalék feletti volt a választási részvétel, vagy

¹⁶ John SIMPSON: *Ahmadinejad Wins Iran Presidential Election*, BBC 2009. június 13., http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/8098305.stm.

¹⁷ Abbas MILANI: *Pious Populist. Understanding the Rise of Iran's President*, Boston Review 2007. november–december, 7–14 (www.stanford.edu/~amilani/downloads/pious_populist.pdf).

¹⁸ James PETRAS: *Iranian Elections. The „Stolen Election” Hoax*, Global Research 2009. június 18., www.globalresearch.ca/index.php?context=va&aid=14018.

¹⁹ Jon LEYNE: *Ahmadinejad – Hard Man to Beat*, BBC 2009. május 5., http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/8034001.stm.

²⁰ Vö. *Preliminary Analysis of the Voting Figures in Iran's 2009 Presidential Election*, szerk. Ali Ansari, Chatham House (2009. június 21.; www.chathamhouse.org.uk/files/14234_iranelection0609.pdf).

hogy a szavazatszámolás több helyen is az eddigiektől eltérő menetrend, illetve korlátozott betekintés mellett zajlott le. Nem beszélve arról, hogy mind Muszavi, mind pedig Karrubi veszített a szülővárosában, ami mindenképpen furcsa, ha a jelöltek erős lokálpatriotizmusát és népszerűségét tekintjük.²¹

Nem tudnám megmondani, hogy vajon tényleg csalás történt-e, de az első reakciók mindenesetre beszédesek voltak. Szombat este tiltakozók ezrei lepték el Teherán főbb csomópontjait, lángoltak a kukák, törtek a kirakatok, több helyen pedig összecsapásokra is sor került a választási eredményt megkérdőjelező tüntetők és a vezetés iránt lojális biztonsági erők között. Rengetegen voltak, akik azzal jöttek oda hozzám, hogy tudnom kell, „ez nem az iráni polgárok választása, hanem az ajatollahok voksolása volt”. Szó ami szó, valami tényleg nem stimmel. De vajon meddig tarthatnak, s hova vezethetnek a demonstrációk?

Tiltakozók az utcákon – forradalom a levegőben?

A szombati eredményhirdetést követően majd egy hétig lángoltak az utcák, mutatván, hogy az iráni társadalom egy része nincs kibékülve a voksolás eredményével, Ahmadi-nezsád sima győzelmével. Teherán mellett több vidéki nagyvárosban is demonstrációkra, majd az összecsapásokra került sor, a dráma javarészt azonban az iráni fővárosban zajlott. A Forradalom útján, a Váli Ásyr sugárúton és a város főbb csomópontjaiban esténként menetrendszerűen ütköztek meg egymással az ellenzéki tüntetők és a biztonsági erők. Az előbbieket égő barikádokat emeltek és köveket dobáltak, utóbbiak erre válaszul könnygázt vetettek be. A csatározások napról napra egyre erőszakosabbakká váltak, mígnem Khamenei ajatollah pénteki beszédét²² követően szabad kezet kaptak a speciális rendfenntartó erők (a Forradalmi Gárda és a Baszídzs Milícia emberei), akik komolyan vették a legfőbb vezető parancsát, és kíméletlenül felszámolták az utcai megmozdulásokat. (Hivatalosan 30 áldozatról beszélnek, valójában azonban akár kétszáz felett is lehet a halottak száma.²³)

A tiltakozási lehetőségek a vezető tiltását és az erőszak alkalmazását követően rendkívül beszűkültek. Az utcákon elképesztően megnőtt a készültség: amíg a nagyobb keresztezésekben a biztonsági erők strázsáltak, addig az utcákon a Baszídzs Milícia motorosai (akik úgy festenek, mintha a *Mad Max* című filmből léptek volna elő) felügyelték a rendet, s ha szükségeltetett, akkor szigorral csaptak le a gyanús viselkedőkre. Csakhogy az iráni polgárok vannak annyira leleményesek, hogy még a jelenlegi korlátozások ellenére is megtalálják a véleménynyilvánítás és hangadás formáit és lehetőségeit. Így például autóba pattanva köröznek a belvárosban, s megállás nélkül

²¹ Jesse ELLISON: *Why Gurus Smell? A Rat in Iran*, Newsweek 2009. június 25. (www.newsweek.com/id/203143).

²² *Khamenei's Speech on the Iranian Elections, June 2009 (Summary)*, Council on Foreign Relations 2009. június 20., www.cfr.org/publication/19680.

²³ *Iran's Post Election Death Toll Still Unknown*, MSNBC 2009. július 14., www.msnbc.msn.com/id/31909617.

nyomják a dudát, majd az ablakon kifelé mutatják a Muszavi-kampány egyezményes jelképét: a kétujjas békejelet. De divatba jött az 1979-es módi is, hogy esténként a házak tetején gyűlnek össze a tiltakozók, s egyenként kiáltják az éjszaka sötétjébe: „Allah u Akbar!” – majd pedig, hogy: „Halál a diktátorra!” Olyan érzése van az embernek ilyenkor, mintha egyfajta segítségkéréstől visszhangozna a város. De vajon lesz-e, aki meghallgatja őket?

A köztársasági elnökválasztást követően kibontakozó megmozdulásokat, azok jellemvonásait és teheráni intenzitását tekintve sokakban felmerülhet, hogy Iránban 30 esztendő elteltével újabb forradalom kezd kibontakozni. De vajon tényleg forradalmi a hangulat Iránban? Nos, ha a széles társadalmi elégedetlenséget tekintjük, úgy mindenképpen. Az utcára vonuló tüntetők között fiatalokat és időseket egyaránt lehetett látni. A vezetéssel szembeni kritikák szinte általánosak, járjon az ember akár az észak-teheráni villanegyedekben, akár a déli szegényebb kerületekben. A forradalmi analógiák sora azonban itt még nem áll meg. Három évtizeddel ezelőtt a diákság és a nők játszották a meghatározó szerepet, és ez most is így van, miként a tiltakozások központi helyszínei az egyetemek, s a tiltakozók között igen sok a hölgy. A Khomeini-féle magnókazetták pedig az internet korában is megvannak, míg Muszaviból szinte valóságos nemzeti hős vált. (Az időben előreugorva pedig azt is láthattuk, hogy Iránban a forradalom után harminc esztendővel ismét az események láncolatának fontos elemévé válhat a halottakról való megemlékezés és a gyászszertartás.²⁴)

A helyzet azonban igencsak csálóka. Először is, Teherán ugyan fontos metszetét adja az iráni társadalomnak, de nem tükrözi az egész lakosság véleményét. A „Doktor” megválasztását ünneplő tömegeket látva pedig nyilvánvaló, hogy a jelenlegi vezetésnek és irányvonalnak van valós népi támogatottsága. Ráadásul továbbra is rendelkezik a túléléshez szükséges gazdasági és katonai pillérekkel. A forradalmi elit sem gyengült meg, csak vitatkozik, igaz, elég hangosan. Éppen ezért a jelenlegi helyzet inkább a forradalom győzelme után kibontakozó frakcióharcok időszakát idézi, mintsem a forradalomhoz vezető napokat,²⁵ és azt az összecsapást, amely arról igyekezett határozni, hogy milyen tartalmat is kapjon a formálódó iszlám köztársaság. S valóban, mintha most is arról folyna a vita, hogy milyen utat válasszanak: maradjanak a megkezdett forradalmi ösvényen, vagy a társadalmi nyomást figyelembe véve keressenek-e új nyomvonalat?

Hatalmi harcok: régi és új törésvonalak

A frakcióharcok mindig is jellemezték az Iráni Iszlám Köztársaság berendezkedését, az elit ugyanis korántsem olyan egységes, mint azt elsőre gondolnánk. A vezetést – akár csak magát a társadalmat – mély nemzeti tagolódás jellemzi a perzsa nacionalizmus és az

²⁴ *Iran Police Clash with Mourners*, BBC 2009. július 30., http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/8175764.stm.

²⁵ Lásd Fred HALLIDAY: *Iran's Tide of History. Counter-revolution, and After*, Open Democracy 2009. július 17., www.opendemocracy.net/node/48371/pdf.

iszlám, a modernizálás és a kulturális erkölcsi szigor, a gazdasági hatékonyság és a szociális igazságosság tekintetében. A politikai frakciók között jelentős nézetkülönbségek vannak abban a kérdésben, hogy hogyan kell az iszlámot értelmezni. (Ellentétben más diktatórikus rendszerekkel itt nincs állampárt, amely összefogná az elitet, s mindez jól szemlélteti az iráni vezetés állandó megosztottságát.) Ezen felül a vezető elit tagjai között számos lappangó – olykor nyilvános – személyi versengés is tapasztalható.²⁶

Az érdeklődés középpontjában az elnökjelöltek, a reformpárti Muszavi és a populista Ahmadinezsád állnak, de vajon tényleg ők lennének az iráni dráma valódi főszereplői? Jelen esetben sem az aspiránsok az érdekesek, hanem azok, akik mögöttük állnak, vagy ha úgy tetszik: azok, akik mozgatják és pénzelik a feleket. Ez egyfelől a legfőbb vezető, az iszlám köztársaság legfőbb ura, Ali Khamenei ajatollah, másfelől pedig Háshemi Rafszandzsáni ex-elnök, számos fontos testület vezetője s az ország leggazdagabb embere.²⁷ A meccs kettőjük és támogatóik között zajlik, s e mérkőzésben a korábbi évek (a Szakértők Gyűlését érintő és parlamenti) választásai után a mostani elnöki referendum is fontos szerepet kapott. De vajon miről szól a két „nagy” vitája?

Az államalapító Khomeini ajatollah halálát követően Khamenei és Rafszandzsáni egyfajta munkamegosztásban még közösen vezényelték le az átmenetet, ám kettejük között már akkor is számos súrlódásra került sor. Most azonban úgy tűnik, hogy a felek nagyon nincsenek azonos hullámhosszon az ország és a forradalom jövőjét illetően: előbbi az alapokhoz térne vissza, utóbbi pedig a reformokat sürgetné. A vezéregyéniségek konfliktusa jól szemlélteti azt, hogy a felmerülő gazdasági nehézségek és társadalmi problémák közepette a forradalmi vezetésen belül komoly frakcióharcok vannak a „hogyan tovább?” kérdését illetően. A vita pedig különösen azt követően élesedett ki, hogy Barack Obama márciusban köszöntővel igyekezett kedveskedni a perzsa újév alkalmából, és ezáltal enyhülést elérni a három évtizede fagyos amerikai–iráni viszonyban. Sokan a konzervatív eliten belül ezt követően attól kezdtek el tartani, hogy a kapcsolatok javulása nem csupán bársonyos forradalmat eredményezhet, hanem a szankciópolitika feloldásával a gazdasági monopóliumuknak is véget vethet.²⁸

A politikai csatározás tehát többről szól, mint egyszerűen a helyes irányvonal megválasztásáról. S noha az ideológiai viták továbbra is jelen vannak, az események hátterében mégis inkább egyfajta pozíció- és hatalmi harc látszik körvonalazódni. A Háshemi Rafszandzsáni által megszemélyesített régi forradalmi elit, amely kinőtte forradalmi radikalizmusát, küzd az elmúlt esztendőben felemelkedő „neokonzervatívokkal”, akik polgári származásuk ellenére harcos támogatói a forradalmi rendszernek, s akiket a régi-új elnök, Mahmud Ahmadinezsád képvisel.²⁹ A két tábor vitájában a legfőbb vezetőnek kellene közvetítenie, csakhogy a politikai háterszág problémájával küzdő Ali Kha-

²⁶ Lásd Mehdi MOSLEM: *Factional Politics in Post-Khomeini Iran*, Syracuse UP, New York, 2002, 3–6.

²⁷ *Iran Election Dispute Escalates to New Phase*, MSNBC 2009. július 21., www.msnbc.msn.com/id/32005180.

²⁸ Muhammad SAHIMI: *Iran's Power Struggle*, The New York Times 2009. április 28. (www.nytimes.com/2009/04/29/opinion/29iht-edsahimi.html?_r=1).

²⁹ Michael SLACKMAN: *Former President at Center of Fight Within Political Elite*, The New York Times 2009. június 21. (www.nytimes.com/2009/06/22/world/middleeast/22rafsanjani.html).

menei – megszakítva minden korábbi tradíciót – egyértelműen állást foglalt az új generáció mellett, gondolván, hogy ezáltal erős, és megbízható szövetségesre tesz szert. Ám könnyen meglehet, hogy rossz lóra tett a bölcs vezető, s választásával a saját politikai sírját ásta meg.

Mintha valami megváltozott volna Iránban

A 2009. június–júliusi iráni eseményeket közvetlen közlőről szemlélve és tapasztalva bátran állíthatom, hogy valami megváltozott az iszlám köztársaságban: egyfelől az eredményhirdetést követően emberek százezrei, sőt milliói mozdultak meg (egyes források szerint közel hárommillióan vonultak a teheráni utcákra) és adtak hangot elégedetlenségüknek; másfelől a forradalmi eliten belüli frakcióharcok korábban nem látott méreteket öltöttek. Az ország kétségkívül fordulóponthoz érkezett, amelyet követően már aligha lesz olyan, mint régen.³⁰

Bizonyítja ezt, hogy az ellenzék minden egyes alkalmat (legyen az pénteki beszéd, évfordulós megemlékezés vagy éppen gyászszertartás) igyekszik megragadni és a tiltakozás szolgálatába állítani. S noha az iszlám köztársaság történetében korábban is voltak már komolyabb ellenzéki megmozdulások egy-egy vitatott eseményt követően, a most formálódó társadalmi elégedetlenség különbözik ezektől. A Muszavi körül szerveződő „zöld mozgalom” (Muszavi kampányszíne volt) sokkalta szervezettebb, mint bármely korábbi kezdeményezés, a közhangulatot tekintve ráadásul aligha tűnik megállíthatónak.³¹ Hiszen ne feledjük, a lakosság közel kétharmada a forradalmat követően született, nekik így nincsen semmilyen emlékükről az 1979-es eseményekről, s számukra az iszlám köztársaság rendszere nem jelent mást, mint csupán harminc év erőszakos elnyomást, amire a júniusi események csak még inkább ráerősítettek. Sokan érzik most úgy, hogy ideje lenne megvívni a saját forradalmukat. Radikalizálódásukat pedig jól mutatja, hogy az életüket kockáztatva utcára vonuló tüntetők ma már nemcsak az ellopott választást követelik vissza („Hol a szavazatunk?”), hanem gyökeres változásokat akarnak látni („Iszlám helyett Köztársaságot!”). A társadalmi apátia időszaka tényleg véget ért.

De nemcsak a társadalmi mobilizáció számít újdonságnak, hanem az eliten belül kibontakozó hatalmi versengés is, amennyiben a mostanihoz hasonló intenzitású és jelentőségű vitára nemigen került még sor az iszlám köztársaság harmincéves fennállása során. Azt, hogy valami nagyon nincsen rendben a legfelsőbb vezetésben, egyértelműen mutatta, hogy Ahmadinezsád parlamenti beiktatási ceremóniáján több prominens személyiség sem vett részt. Így például távol maradt a két ex-elnök (Rafszandzsáni és Khatemi) és a két reformpárti elnökjelölt (Muszavi és Karrubi), valamint az államala-

³⁰ Vö. Karim SADJADPOUR: *The Islamic Republic Will Never Be the Same*, Carnegie Endowment 2009. június 26., www.carnegieendowment.org/publications/index.cfm?fa=view&id=23325.

³¹ Shaul BAKHASH: *Iran's Political Crisis Is Far From Over*, Council on Foreign Relations 2009. július 22., www.cfr.org/publication/19881.

pító Khomeini ajatollah politizálással foglalkozó fia.³² Úgy tűnik, most maga az iszlám köztársaság került a disputa középpontjába, mivel a vitatott választásnak, még inkább az arra adott erőszakos fellépésnek és legfőbb vezető egyértelmű pártválasztásának köszönhetően komolyan sérült a forradalmi rendszer legitimitása.³³ Rafszandzsáni beszéde³⁴ pedig, amelyben az egykori elnök válságosnak nevezte a júniusi történéseket, újabb lökést adott az eseményeknek, s az elnökválasztási mizéria ezt követően a vallási szemináriumokban is napirendre került. S így most már valóban nemcsak hatalmi harcokról van szó, hanem a régi vita látszik újjáéledni a politikai autoritást illetően, nevezetesen, hogy vajon az isteni vagy a népszuverenitásnak van-e elsőbbsége a politikában.

Kétségtelen, hogy valami megváltozott Iránban. A korábbi összetett hatalmi hálózathoz képest most egy piciny klikk látszik elkülönülni, amely nem csupán az iráni társadalomnak, hanem a forradalmi elitnek is csak egy keskeny szeletét képviseli. Mindez pedig sem a lakosságnak, sem pedig a döntéshozatalból kiszoruló politikai erőknek nem tesz jó, ezért tiltakoznak is hangosan. A kérdés csak az, hogy vajon a továbbiakban hová vezethetnek az események.

Merre tovább, Iráni Iszlám Köztársaság?

A júniusi elnökválasztást követően kibontakozó tiltakozásokat a legfelsőbb vezetésnek a Forradalmi Gárda Csapatokra támaszkodva sikerült ugyan felszámolnia, ezáltal azonban a speciális rendfenntartó erők tovább növelhették befolyásukat az iszlám köztársaság hatalmi rendszerében. A csapat története lényegében a folyamatos hatalomnövekedésről szól.³⁵ A szervezetet egykoron a forradalom vívmányainak védelmezésére hozták létre, az iraki–iráni háború éveiben a vezetés magánhadseregévé vált, majd az ország rekonstrukciója gazdasági befolyást adott a kezébe, végezetül a reformfolyamat kibontakozása egyfajta politikai aktivizálódását is hozta: egyre több egykori gárdatag került befolyásos pozícióba. Egyes elemzők pedig már arra figyelmeztetnek, hogy a Forradalmi Gárda hódító hadjárata a végső felvonásához közeledik, és hamarosan megkezdődik a teljes hatalomátvétel, egyfajta katonai uralom kiépítése.³⁶ S valóban, a legfőbb vezető egyre inkább függő helyzetbe kerül a gárdától. S bár a gárda egyes tagjaiban minden bizonnyal ég a politizálási vágy, a hatalmas katonai–gazdasági behemót igencsak töredezett, mert maga is több, egymással rivalizáló frakcióból épül fel. A gárda Ali Khamenei ajatollah támogatásáért cserébe a rendszer meghatározó – gazdasági és politikai – szereplője le-

³² Jon LEYNE: *Defiant Iran President Takes Oath*, BBC 2009. augusztus 5., http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/8184240.stm (videómelléklettel).

³³ Ramin JAHANBEGLOO: *Iran's Crisis of Legitimacy*, The Huffington Post 2009. június 17. (www.huffingtonpost.com/ramin-jahanbegloo/irans-crisis-of-legitimacy_b_216742.html).

³⁴ Muhammad Sahimi: *Rafsanjani's Sermon, Split in the Leadership*, Tehran Bureau 2009. július 17., <http://tehranbureau.com/rafsanjanis-sermon-split-leadership>.

³⁵ Lásd Ali ALFONEH: *The Revolutionary Guards' Role in Iranian Politics*, Middle East Quarterly 15/4. (2008), 3–14.

³⁶ Michael SLACKMAN: *Hard-Line Force Extends Grip Over a Splintered Iran*, The New York Times 2009. július 20. (www.nytimes.com/2009/07/21/world/middleeast/21guards.html?_r=1).

het.³⁷ Egyelőre tehát igencsak kérdéses, de közel sem elképzelhetetlen az, hogy a jövőben a Forradalmi Gárda már ne csak védelmezzon, hanem kormányozzon is.

S míg a keményvonalas klerikálisok és a forradalmi gárdisták közötti szövetség a júniusi felvonást követően sikeresnek látszik, valójában a politika fokozatos militarizálódásával és az Ahmadinezsád által képviselt populista politikával, illetve az elnök túlzott vallási aktivizmusával sokan nincsenek megbékélve a klerikális eliten belül sem.³⁸ Mindezt bizonyítja, hogy a hírek szerint csak két nagy ajatollah adta áldását Ahmadinezsád győzelmére, miközben többen az elnökválasztást kísérő eseményeket látva hangos kritikát fogalmaztak meg. A klerikális eliten belül most ugyanis sokan vélik úgy, hogy a végeredmény körüli bizonytalanság és a hatóságok által alkalmazott erőszak visszafordíthatatlanul diszkreditálták az iszlám köztársaság berendezkedését. Nem beszélve arról, hogy a legfőbb vezető pártválasztása véget látszik vetni az eddigi korlátozott pluralizmusnak, s ezáltal sokan a meglévő befolyásukat látják veszélyeztetve. A nagy kérdés most az, hogy az eddig csendben szemlélődő nagy ajatollahok miként szavaznak majd: vajon a rövidtávú túlélést választják, s felsorakoznak Khamenei ajatollah képviselte irányvonallal, vagy a rendszer hosszabb távú túlélésére voksolnak, s szembenemennek a legfőbb vezetővel?³⁹ Egyelőre nem tudni, de az mindenesetre sokatmondó, hogy a kritikus ajatollahok egy csoportja az iraki Nedzssefhez készül, ahol kollégáikkal (hármán a nagy ajatollahok közül Irakban élnek) egyeztetve könnyen megeshet, hogy új forgatókönyv és szereposztás születik majd. S ki tudja, talán a formálódó iraki demokrácia mintájára Iránban is visszatérnek a klasszikus kvietista szemléletmódhoz, amely a politika és a vallás szétválasztásáról rendelkezik, s amely akár egy „valós iszlám demokrácia” megvalósulását is eredményezheti.⁴⁰

Epilógus: a kelet-európai kapcsolat?

Harminc évvel ezelőtt történt, hogy megdőlt a világ egyik legstabilabbnak hitt rendszere, Mohamed Reza Pahlavi sah abszolutista monarchiája. Helyét az iszlám köztársaság foglalta el, amely a kezdeti vélekedésekkel ellentétben stabilnak bizonyult. Az Iráni Iszlám Köztársaság az Irakkal vívott nyolcéves háború, a washingtoni szankciópolitika, a nemzetközi elszigeteltség, a belső legitimációs válság, a frakcióharcok és egyéb hazai problémák ellenére is fennáll és működik. Noha a társadalom fokozatos szekularizálódása és az új gazdasági egyenlőtlenségek problémája már eddig is komoly fejfájást okozott a vezetésnek, az elnökválasztási mizériát szemlélve úgy tűnik, hogy a forradalmi

³⁷ Karim SADJADPOUR: *The Evolving Situation in Iran*, The Carnegie Endowment 2009. július 20., www.carnegieendowment.org/publications/index.cfm?fa=view&id=23401.

³⁸ Roger HARDY: *Iran Vote Dispute Moves to Seminary*, BBC 2009. július 7., http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/8137076.stm.

³⁹ *Iran's debate over theocracy. Why the turbans are at odds?*, The Economist 2009. június 25. (www.economist.com/displayStory.cfm?story_id=13927326).

⁴⁰ Anthony SHAHID: *A Shiite Schism on Clerical Rule*, The Washington Post 2009. július 17. (www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2009/07/16/AR2009071604264.html).

rendszer most minden korábbinál nagyobb bajba kerülhet, mivel stabilitásának két fontos pillére (a népi részvétel és az elit egységessége) látszik megínogni.⁴¹ Ráadásul a vezetés egyelőre nem igazán találja a krízisből kivezető utat.

Meglehet, hogy az elnökválasztást követő négy évben az iráni polgároknak komolyabb elnyomással kell majd számolniuk. A keményvonalas klerikálisok és forradalmi gárdisták szövetsége ugyanis ütőképes párosnak látszik, ám az elmúlt három évtizedben használt erőszakos oltóanyag könnyen kevésnek bizonyulhat. Ráadásul a túlzott erőszak mind gazdaságilag, mind politikailag költséges: akkor terheli meg a költségvetést, amikor az olajárcsökkenés miatt amúgy is gondban van az iráni államkassza, illetve csak tovább növeli a vezetéssel szemben már amúgy is meglévő széleskörű ellenszenvet. Túl sok a gazdasági és megélhetési probléma, a tájékozott és érdeklődő emberfő, a depressziós és szeleburdi fiatal, s most már talán az elszenvedett sérelem és a felgyülemlett düh is ahhoz, hogy a rendszer komolyabb változtatások vagy engedmények nélkül átvészelve az elnökválasztást követően kibontakozott válságot. Ráadásul az ország nemzetközi mozgásteret is beszűkülni látszik, ami további nehézségeket generálhat az elkövetkezendő időkben.

Talán az évfordulós ünnepség teszi, vagy csak az események irama ragadott el odakint, nem tudom, mindenesetre úgy gondolom, hogy Iránban készülődik valami. Noha az utcai demonstrációk és a forradalmi analógiák elgondolkodtatóak, mégsem állítanám, hogy forradalmi lenne a hangulat. Inkább talán azt mondanám, hogy a jelenlegi iráni események az 1980-as évek végének Kelet-Európáját idézik, amennyiben egyfelől a felsőbb vezetésen belül egyre inkább elkülönül egy „reform-forradalmista” csapat, amely hajlik a rendszer felülről történő liberalizálására, másfelől pedig komoly társadalmi mozgolódás kezdődött, amely „alulról” igyekszik gyökeres reformokat kikényszeríteni. A kérdés most csak az, hogy vajon az eliten belüli hatalmi csatározásoknak és az ahhoz társuló állampolgári demonstrációknak a hatására összeomlik-e a forradalmi berendezkedés, vagy valahogyan sikerül még összetákolni, s fenntartani az iszlám köztársaság rendszerét.

⁴¹ Suzanne MALONEY: *Clerical Error*, Foreign Affairs 2009. június 19. (www.foreignaffairs.com/articles/65163/suzanne-maloney/clerical-error).

Utö

Scilla